

tragikus tévútjainak történetéhez szomorú adalék, hogy Fábry kapcsán szükség volt a „vox humana” revíziója. Megrendítőek Fábry e korszakból való, tántoríthatatlan eszmei hűséget, helytállást sugalmazó írásai. A következő tizedik év újabb lökést adott a humánus szellemének kibontakoztatásához. 1958 szeptemberében irodalmi lapot kapott a szlovenszkói magyarság. Fábry Zoltán betegágyából üzen, az elkésettség tudatával írja a kisebbségi magyar irodalom létének-nemlétének hamleti monológját, egy Ady-strófa „asszociációs kísérő zenéjével”:

„Indultok? jó ideje már bizony,
(Tartok veletek, váltig, holtig, persze)
Bízom egy kicsit és mégse bízom . . .”

Idézni kellene az egész tanulmányt, hogy minden értőt rádöbbsen a Fábry-képviselte szellemiség sorsára és történelmi szerepére. Ez válthatta ki Illyés Gyulából is a vallomást Fábry Zoltánról írván: „Legutóbbi könyve nem közönséges hatású. Ránk pirit, megszegyenít. Vagyis az író megint földadatot, harcot vállal . . .

A kép, amit Fábry Zoltán nyújt, nem derűs. De az írói tábor, melynek irányítása órá szállt, nincs híján sem tehetségnek, sem mondanivalónak. De ahogy Fábry szava ismét száll, ahogy az a „vox humana” erősödik, az sikert ígér, íróit is, eszmeit is.”

Csehszlovákiát múltja, jelenlegi helyzete, nagy történelmi szerepre predestinálta: vállalni a közvetítő szerepet a szocialista és a haladó nyugati kultúra között, s kialakítani a termékenyítő együttműködést a szocialista tábor szellemi életében. Prágából már sok kezdeményezés indult ez ügyben, bekapcsolódni a jövőt ígérő szép munkába, a szlovenszkói írók éltető feladata. „Nem kell nagyban semmi mást tenni — írja ez ügyben az útmutatást Fábry legújabb cikkében — mint amit kicsiben, hídvállaló közvetítőkként mi már megpróbáltunk, és szívvel és aggyal teljességben vállaltunk; a szomszédságnak, a rokonságnak, a rokónításnak — immár az egész szocialista szektort befogó nagyobb hatósugarú — realizálását.”

Az 1958-as szkepticizmust a múlt indokolta, de a jövő nem igazolta. Az Irodalmi Szemle az első magyar nyelvű irodalmi lap, mely nemhogy túlélte a négy—hatéves átlagéletkort, de hat év után megújult. 1964 januárjától havi folyóirattá alakult, s megújulásának első jegye: ankétot rendez „az irodalmi nemzetköziségről”. A jelek biztatóak, bízunk benne, hogy a hídszerep történelmi beteljesülése új korszakot hoz a szocialista tábor népeinek szellemi együttműködésében.

Varga Rózsa

VARGA ZOLTÁN: A SZÉCHENYI-ÁBRÁZOLÁS FŐ IRÁNYAI A MAGYAR TÖRTÉNETÍRÁSBAN (1851—1918)

Budapest, 1963. Akadémiai Kiadó, 374 l. (Tudománytörténeti Tanulmányok III.)

Minden igazi történelmi nagyság a kor szükségleteinek felismerésében, megértésében s ezek győzelméért kifejtett erőfeszítésekben nyilvánul meg. A *Hitel*, *Világ* és a *Stadium* antifeudális programja, mely a reformmozgalom, az 1848-hoz vezető polgári átalakulás elindítója, a döblingi *Nagy Magyar Szatíra* abszolutizmus-ellenessége, s általában az emberi egyéniség, haza- s

népszerűtet, az emberiség haladásába vetett hit, áldozatkészség, akaraterő. alkotó szenvedély, szívós gyakorlati munkásság — ezek tették és teszik Széchenyi Istvánt történelmi nagysággá.

Reformprogramját azonban már a kezdetektől súlyos belső ellentmondások feszítik: polgári átalakulás — az azt ellenző, népünk létérdekeit figyelmen kívül hagyó Habsburg-uralom szárnyai alatt; beemelni a jogfosztottakat az alkotmány sáncaiba — e jogfosztottak közreműködése nélkül; a legnemzetietlenebb réteg, az arisztokrácia vezetésével — nemzeti politikát művelni; reformokat hozni — de nem a radikális polgárosodást végrehajtó forradalom előkészítésére, hanem ellenszeréül. Az 1830-as évek elején ezek az ellentmondások még nem vetődnek fel élesen, de elemi erővel törnek fel akkor, amikor az ellenzék, tíz év múltával, túllép Széchenyi követelésein — elsősorban a nemzeti függetlenség terén. S Széchenyi a Pesti Hírlap megjelenése után lényegében szembefordul a reformmozgalom fő irányával. De nagyságát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a márciusi események békés lefolyása után együtt tud haladni a forradalommal — egészen a nyílt fegyveres összecsapásig, továbbá az, hogy a *Blick*ben, valamint a befejezetlenül maradt *Disharmonie und Blindheit*-ben már elsősorban Bécset teszi felelőssé a világosi tragédiáért. „Élete példája örök tanulság arra, hogy a történelmi személy addig és annyiban nagy, ameddig és amennyiben tettei és törekvései egybeesnek az egyetemes emberi haladás szükségletével, de tanulság arra is, hogy a reform és a forradalom szembeállítására és az utóbbi tagadása a haladás ügyéhez ragaszkodó történelmi személyiség számára a nagy átalakulások idején csak feloldhatatlan konfliktusok s egyéni tragédiák forrása lehet.” (Sz. 1960. 276–277.)

Könyvespolcokat töltene meg az a tanulmány- s cikkrengeteg, mely Széchenyi Istvánról, nemzeti történetünk e kiemelkedő nagyságú s felemelően tragikus sorsú alakjáról íródott. S mégis: e monstre-irodalom áttekintése után az olvasóban az az érzés marad, hogy keveset tudott meg Széchenyiről, de annál többet az egyes művek szerzőiről. Mert Széchenyiről vallani — ez korában s azóta is politikai tett: egyet jelent a nyilatkozó valódi pártállásának, haladó vagy retrográd eszméinek többnyire rejtett, ámde leplezettségében is nyílt közlésével. S aki a mindenkori társadalmi progresszió oldaláról szemléli Széchenyit, miként a marxista történetíró s kritikus, az pályájából a harmincas és ötvenes évekre, antifeudalizmusára és Bach-rendszer-gyűlöletére, míg a haladást ellenző minden időszakban az 1848–49-et megelőző évek Kossuthot támadó, forradalomellenes, fontolva haladó, az eseményeket és a világosi katasztrófát „előre látó”, a „nagy jós államférfi”-re, az „értelem politikájá”-nak állítólagos megtestesítőjére teszi a hangsúlyt.

A hatalmas Széchenyi-irodalom első reprezentatív, hatását nézve máig legjelentősebb alkotása, *Kemény Zsigmond* terjedelmes esszéje ez utóbbi irányzat eszmekörében fogant. Műve megírásakor ama szabadságharc tragikus elvesztéséből merített ihlető erőt, melynek bukásán maga is tevékenyen munkált. A volt békepárti tollából a leverett forradalmak légkörében, a negyvenes évek megtorpanó Széchenyijének politikai magatartása s eszméi kerülnek előtérbe, nyernek megdicsőülést. Így aztán Kemény esszéje sokkal többet vall szerzőjének ellenforradalmi, a kiegyezést először önnön osztályának tudatában előkészítő, majd tevőlegesen végrehajtó kül- és belpolitikai koncepciójáról, mint amennyi használható gondolatot ad helyes Széchenyi képünk kialakításához.

Polgári történetírásunk egy évszázadon át vissza-visszanyúlt e Széchenyi-portré eszmevilágához, ha nem is mindig teljes tudatossággal, s ha nem is

fogadta el részelemzéseit, vagy egyenesen cáfolta azokat. Kemény Széchenyi-jében a dualista rendszer uralkodó osztályai megalkuvó, 67-es politikájuk történeti igazolását, elődjét s elindítóját látták s láttatták. S még inkább a Horthy-rendszer idején: a bukott forradalmak holttetemei felett bacchánstáncot járó konzervatív hatalmi körök s az ezeket kiszolgáló történetírás zászlójára emelt s iskoláiban népszerűsített egy loyális, antirevolucionista, mindenféle társadalmi haladást merőben tagadó s így meghamisított, Kemény gondolatiságán alapuló, de immár az ő értékelésétől is sötétebb Széchenyi-képet.

S annyira e kép élt a köztudatban 1945 után, hogy a marxista történetírók is tartózkodtak egy ideig a gyökeres Széchenyi-reviziótól. De a polgári történettudósok egyes eredményeinek, a múlt haladó történetírói (pl. a polgári radikálisok) maradandó értékű munkáinak részleges számbavételével, s újabb kutatások segítségével mai történetírásunk már kialakított Széchenyiről egy általánosságban elfogadható értékelést. Szomorú viszont, hogy Széchenyi (s így pl. Kossuth, Deák, Kemény stb.) életművének átfogó s részletekbe menő elemzése, általában a nagy történeti monográfiák még mindig váratnak magukra.

A nagy marxista Széchenyi-portré megalkotását meg kell előznie az eddigi Széchenyi-irodalom teljes, anyagszerű s elvi felmérésének. Az 1851.–1918 között született értékelések számbavételének s elrendezésének nagy munkáját tűzte maga elé célul Varga Zoltán tudománytörténeti tanulmányában. E feladatvállalás eredménye már számszerűleg is elismerésre méltó: több mint negyven szerző Széchenyi-értékelését ismerteti behatóbban; az adatgazdag jegyzetapparátus, valamint a kötetet záró harminclapos értékes bibliográfia (Varga Zoltánné munkája) arra enged következtetni, hogy Varga a bemutatott anyag többszörösét tanulmányozta végig. Hetven év terméséből a legfontosabb munkákat emeli ki, és súlyuknak megfelelő terjedelemben ismerteti őket. (Egyetlen észrevételünk: Főtös Széchenyi-émlékbeszédének is érdemes lett volna egy-két bekezdést szentelni.) Külön érdeme a szerzőnek, hogy a Széchenyi-irodalom nagyobb alkotásainak, pl. Grünwald Béla, Gaál Jenő műveinek korabeli sajtóvisszhangját is ismerteti.

A kötet, e kétségtelen értékei mellett, azonban korántsem mentes koncepcionális, szerkezeti s tárgyi hibáktól, s olykor módszerében is kifogásolható.

Varga Zoltán a Széchenyi-ábrázolás *fő irányainak* vizsgálatát ígéri műve címében — szerintünk éppen ezzel marad adós. Jeleztük, hogy történelmünk egyes korszakaiban a különféle, uralkodó vagy uralkodásból kiszorult osztályok, rétegek, csoportok, ideológiai érdekeinek megfelelően, más-más Széchenyi-képet alakítottak ki: a sokféle értékelés rendszerezése bonyolult, ám nem megoldhatatlan feladat. Varga Zoltán általában elemzi, hogy egy-egy tanulmány alapeszméje melyik politikai szférában fogant — de nem ezek szerint építi fel művét. Pedig: a műismertetések egymást követő kronológikus rendje helyett, bár nehezebb, de mennyire célravezetőbb lett volna az egyes alkorszakokon belül az említett szférák szerinti csoportosítás: a századforduló vonatkozásában pl. külön az agráriusok s merkantilisták, illetve a polgári radikálisok Széchenyi-képe s ezek élesebb szembeállítás. Ezzel a következetes időrend ellenére is olykor laza kompozíció szilárdabb s a nagy Széchenyi-irodalom áttekinthetőbb lenne.

Varga könyvéről szólva következetesen az „ismertetés” szót használtuk s nem véletlenül. A kötet ugyanis az egyes tanulmányok Széchenyi-értékelését, esetenként gondolatmenetét mutatja be, jelezve az eszmés, önöngötti titkos indítékokat, jellemezve a szerzők politikai pártállását. A polgári történettudo-

mány Széchenyi-portréival azonban nem állítja szembe a marxista Széchenyi-képet, persze nem kifejtve, hanem a sorok mögötti hangsúlyában. Általában leír s nem bírál. Továbbá: az egyes polgári teoretikusok fejtegetéseit a marxista történettudomány általános (osztályharc, osztályérdek, termelő erők és termelési viszonyok törvénye) s nem Széchenyire vonatkoztatandó tételeivel próbálja cáfolni — s így bírálata nemegyszer erőtlennek tűnik. Varga könyvében *párhuzamosan* fut előttünk a kétfajta szemlélet tételsora s nem érezzük teljességgel azt, hogy az objektív történeti igazság emelvénye előtt vonultatja el a meghaladott nézetek képviselőit.

Önmagukban kitűnő részek (pl. Horváth Mihály, Beksics Gusztáv, Kautz Gyula Széchenyi-értékelésének bemutatása) kevésbé sikerültekkel, olykor ellenvetéseinket kiváltókkal váltakoznak e műben. Az utóbbiak közül pl. hiányosnak, vagy vitathatónak érezzük egyes pontokon a Kemény Zsigmond Széchenyi-esszéjével foglalkozó nyitófejezetet.

Varga Zoltán jó érzékkel tapint rá arra, hogy Kemény Széchenyi-képe csupán az esszé s röpiratok elemzéséből aligha érthető meg, ezért nyúl vissza Kemény életpályájának korábbi szakaszaihoz. Ugyanakkor elköveti azt a hibát, hogy ezeket a röpiratok eszmeisége felől ítéli meg, s nem mindig ellenőrzi az eddigi Kemény-tanulmányok adatait sem.

Mi nem állítanánk azt (Papp Ferenc nyomán), hogy a valóban meglevő hasonlóság ellenére Keményt „politikai szemlélete már a 40-es évek közepén Széchenyihez vonzotta.” (12—13.) Az igazság: Kemény gyakorlati politikai nézeteit már a harmincas évek végétől s különösen 1842-től kezdve egy sajátos s alapjaiban kontradikcionális, erdélyi ihletettségű szemlélet alakítja ki: felismeri a polgárosodás elkerülhetetlenségét, harcol ezért, ellentétet lát azonban a haladás s magyar nemzetiség létérdekei között. De, a megoldást követelő erdélyi nemzetiségi probléma miatt, e nemzetiségekkel szemben mohóbb, s a polgári átalakulást is sürgetőbbnek érzi, mint Széchenyi. Innen ered bizonyos különállása is Kossuth, illetőleg Széchenyi irányvonalától, sőt a centralistákétól egyaránt: 1843-ban Széchenyi objektíve helyesebb nemzetiségi politikáját, akadémiai beszédét bírálja; nem fogadja el Széchenyi 1846-os indítványát, melyben felajánlja neki alapítandó lapjának szerkesztői székét; egy korabeli rendőri jelentés hangoztatja, hogy Kemény nem osztja Széchenyi elveit, hanem „erősen rokonszenvezik Kossuthal.” Persze ez utóbbi állítás is túlló a célon: Kemény ugyan elismerőleg nyilatkozik ekkortájt Kossuthról, a Végdegyeletről, az adminisztrációs rendszer elleni harcáról, s inkább hozzá áll közelebb, de a *Korteskedés és ellenszerei*, egyes hírlapi cikkek Kossuth-ellenessége nyilvánvaló. Kétségtelen viszont, hogy 1848-hoz közeledve, Kemény egyre riadtabbá válik, félelme a forradalomtól, szociális és nemzetiségi mozgalmaktól erősödik. A balra tolódó Kossuth s a jobbra tolódó Széchenyi mellett közelebb kerül az 1843—44-ben annyira bírált centralistákhoz — de Kemény sohasem volt centralista. (13.)

Kemény 1848-i szerepléséről a kötet helyesen állapítja meg, hogy „metafizikus módon szembeállította egymással a forradalmat és a szabadságharcot.” (13—14.) Elfogadja az áprilisi törvényeket, hisz ezekért harcolt, de nem a forradalom eredményeinek tekinti őket. Már a szabadságharc kitörése előtt Kemény valóban a békepárt felé orientálódik, s meggyőződésünk szerint ekkor kerül legközelebb Széchenyihez. 1848 ősze kulcsfontosságú Kemény pályáján. E sorok írója ~~besz~~szegvűjtötte a Pesti Hírlapban megjelent hétfajta aláírását, zsignójú, valamint névtelen publicisztikai írásait, s állítja, hogy az események,

az első katonai sikerek, Bécs köntörfalazásai nem maradnak hatás nélkül a konok békepárti fejében sem -- nem is beszélve arról, hogy milyen feszültség van e cikkek és röpiratok politikuma között, az előbbiek javára.

1849 után Kemény elemében érzi magát. Korábbi félelme feloldódik, hisz a szociális forradalom, a nemzetiségi katasztrófa elmaradt. Úgy érzi, hogy hatalmon levő osztályának uralmi perspektívái realiztikusabbá váltak, s egyben tágultak: a néptömegek szociális mozgalmi elűtek, a jelzett hatalom megtartásának feltétele Ausztria központosító terveinek bukása s a nemzetiségi kérdés magyar szempontú megoldása csupán. S e célok jegyében születik meg Széchenyi-értékelése is: a forradalomról lekicsinylő karikatúrát rajzoló Kemény-nekegynem kompromittált elődre van szüksége, s ezt véli megtalálni a Kossuth ellen hadakozó Széchenyiben. Kosáry Domokos mutat rá arra, hogy Széchenyi 1850-es évek elején írott leveleiben állandó önvád van jelen. Írójuk úgy érzi, hogy Kossuth az ő kezdeményezéseinek lett folytatója, hogy ő, mint a reformmozgalom elindítója, felelős az eseményekért -- s ezzel Széchenyi voltaképp a történeti folytonosságot billenti helyre. (ItK 1963. 2. sz. 150.) Kemény viszont éppen ezt tagadja: Kossuth s emléke ellen, a köznemesség-megnyerésért folytatott harcában az ellentétes pólus a „reálpolitikus-Széchenyi”.

Vargának talán nem volt feladata, hogy Széchenyi és Kemény 1849 utáni koncepcióját együttesen taglalja. De az már lett volna, hogy hol s mennyiben tér el a reformkorszaki Széchenyi igazi s a Kemény által utólag neki tulajdonított szerepe s eszmeisége? Szerintünk ott s abban, hogy a negyvenes évek Széchenyi-jének gondolatvilágában valóban funkcionáló elemek egészen más célt szolgálnak, s más hangsúlyt kapnak. Kemény mindent alárendel végtelen nacionalizmusának: példaként ismét Kosáry tanulmányára hivatkozunk, amely bemutatja, hogy Kemény hogyan teszi meg Széchenyi gazdasági és politikai indítékú konföderációs keleti politikáját saját 1849 utáni, a magyar nacionalista hegemonia biztosítását célzó külpolitikájának alapjává. (u. o. 160-169.)

Kemény Zsigmond szövegében forró ideológiai értékelésében általánosságban helyes úton jár a szerző, néhol azonban túlságosan sommás ítéletet mond. Mi pl. nem mondanánk a polgárosodásért küzdő Keményről, hogy Széchenyi nemzeti törekvéseit „a feudális intézmények maradványainak megtartására irányuló készségében” kereste. (90.) Samit még fontosabbnak érezzük: Varga Zoltán a Világost követő ún. „nemzeti érdekegyesítő politikát” egyoldalúan „reakciós” megjelöléssel illeti (14.), pedig ez alapjaiban s céljaiban forradalomellenes koncepcióitól a korban aligha lehet elvitatni bizonyos pozitív szerepet: tudniillik koncentráta a nemzeti erőket a főveszély, az osztrák germanizációs kísérletekkel szemben.

Végül néhány szót egy-két írástechnikai és stílusproblémáról. Eléggye gyakran előfordul a tanulmányban, hogy nincs meg a funkcióbeli különbség a főszöveg s a jegyzetapparátus között. Olykor a gondolatlánc felét az előbbiben, másik felét a jegyzetekben közli, s az sem ritka, hogy szinte szó szerint ugyanazt írja főszövegben s jegyzetben: pl. 89. lap és 93. jegyzete (286.), 197. lap és 112. jegyzete (314.), 201. lap és 123. jegyzete (316.) Stílusa általában lendületes értekező próza, de elég gyakori a kirívóan pongyola fogalmazás. A kezdősorok hangulatával szemben például egyenesen kontrasztszerű a harmadik mondatban a „fejlődő termelőerők s az ezeket fékező termelési viszonyok” emlegetése. (9.) Riedl Frigyesről megemlíti, hogy Széchenyi-képében „a jövő felé forduló államférfiú tekintetét emelte ki.” (96.) A 112. lapon olyan munkákról beszél, amelyek „Széchenyinek nemegész [!] életművét, hanem csak egy terü-

letét vizsgálták. . .” Rankeról megjegyzi, hogy „a történelmet transzcendens erők irányítása alá helyezte” (122.), Angyal Dávid pedig „a nagy egyéniségek történelemformáló szerepét. . . igyekezett magasabbra emelni. . .” (146.). A 210. lap szerint Imre Sándor „a magyar művelődés történetében számottevő értelmiségi családból származott.” Friedreich Istvánról írja: „A *Világról* alkotott elismerő véleménye nem gátolta meg. . . a *Stadium* messzemenő, még fokozottabb értékelésében.” (254.)

Próbáltuk érzékeltetni, hogy Varga Zoltán művét főként mint a Széchenyi-irodalom első alapos regiszterét tartjuk jelentősnek s hasznosnak. Reméljük, folytatja munkáját időben tovább is: Szekfű Gyula, Károlyi Árpád, Németh László s mások ma is élő s ható Széchenyi-értékelésének kritikai számbavétele nagyon is aktuális feladat lenne ideológiai s tudományos téren egyaránt.

Rigó László

TANULMÁNYOK BARTÓK SZÍNPADI MŰVEIRŐL

(Kroó György: Bartók Béla színpadi művei. — Zeneműkiadó, Bp. 1962.)

Bartók három színpadi művének — A kékszakállú herceg várának, A csodálatos mandarin-nak és A fából faragott királyfi-nak — zenedramaturgiai elemzése nem mindennapi vállalkozás. Az első pillantásra oly tetszetősnek tűnő feladat nem kevés buktatót hord magában. Különösen, ha valaki olyan igényekkel fog a probléma feldolgozásához, mint azt *Kroó György* teszi *Bartók Béla színpadi művei* című könyvében.

Kroó három elemzése nem önmagáért való, a szerző meggyőződése, hogy „Bartók színpadi műveinek beható ismerete megkönnyíti tájékozódásunkat” a zeneszerző egész életművében. Tétélesen is leszögezi: „Egy zeneszerző szöveges művei, drámai művei gyakran lehetővé teszik hangszeres termésének meg-alapozott értelmezését is.” Ily módon Kroó a Bartók-életmű egészének a kulcsát is keresi — s joggal keresi — az operában és a két táncos játékban. Mert, ha az operák, dalok — egyszóval: szöveges művek — nem adhatják is *automatikus* megfejtését a szövegtelen, „abszolút zenei” műfajoknak, — ha egyéb oka nincs rá — elképzelhetetlen, hogy a szerző színpad-zenei elvei *ellenére* komponálja őket. — Persze egy ilyen aránylag szűk terjedelmű s másfelől meglehetősen bőbeszédű könyvben a szerzőnek meg kell elégednie az oeuvre többi részére való hosszabb-rövidebb utalásokkal. — Amit ez esetben csak sajnálhatunk.

Kroó három tanulmánya szervesen összefügg. Közülük az első, „A kékszakállú herceg vára”, még önmagában is olvasható, „A fából faragott királyfi” s különösképpen „A csodálatos mandarin” már csak a másik két dolgozat ismeretében érthető meg igazán. Ez indokolta együttesen való megjelentetésüket, és ez indokolja azt is, hogy az egyes elemzések külön méltatását itt mellőzhetőnek véljük. E, könyvvé elrendeződött tanulmányok legfőbb érdeme amúgy is az, hogy Bartók dramaturgiájának világát egységesen, kölcsönös dialektikus összefüggéseiben tárgyalja. Kodály Zoltán és Szabolcsi Bence idevágó cikkei után ez az első, ilyen jellegű kezdeményezés. Sőt, a könyv ezen a koncepción is túlmutat, — legalábbis időben visszafelé, a művek „világ-zenei” és -irodalmi előzményeit illetőleg. A Bartók-opera története ily módon, például, Párizsban kezdődhetett, Charles Perrault 1697-ben megjelent mesegyűjteményével, melyben Kékszakáll története napvilágot látott. . . És még előbb.